

מלחמת העולם השנייה - הרהורים במבט לאחור

אל"מ (מיל') פרופ' יהודה ואלך

המיותרת", שכן אילו היה העולם הדמוקרטי בולם את תוקפנותו של היטלר מיד עם גילויה הראשונים, קרוב לוודאי שהמלחמה הייתה נמנעת.

משנשאל וינסטון צ'רצ'יל על-ידי נשיא ארצות הברית מהו השם שראוי לקרוא בו למלחמה, שפרצה ב-1939 ונסתיימה ב-1945, הציע לכנותה "המלחמה

כן, מכל ההזדמנויות, שבהן ניתן היה להגיב על הפרות חוזים מצד היטלר ול- התנגד לשאיפות ההתפשטות שלו, היה סתיו 1939, מועד ההתקפה הגרמנית על פולין, הפחות נוח לקואליציה האנטי-גרמנית. באותה עת כבר התפוררה ה"הסכמה הקטנה", שנועדה לפעול נגד גרמניה ממזרח ואילו השתתפות ברית-המועצות בפעולה אנטי-גרמנית לא זו בלבד שהושמה לאל אלא היא אף נדחפה לכרות ברית עם גרמניה – חוזה ריבנטרופ-מולוטוב – הן כדי להגן על ענייניה והן משום מהלכים דיפלומטיים בלתי-נבונים שעשו כלפיה אנגליה וצרפת. בעלות הברית המערביות לא יכלו איפוא להושיט עזרה ישירה לפולין המותקפת, אם כי יכלו כמובן לפעול על גבולה המערבי של גרמניה.

אולם הרבה קודם לכן, עוד לפני שהתחמשות הגרמנית לבשה ממדים מאיימים, היו הזדמנויות נוחות הרבה יותר לשים סייגים לתוקפנות הגרמנית. אין ספק, שאילו התגובה להכרזתו של היטלר ב-16 במרס 1939 על ביטול חוזה ורסאי, על הנהגת גיוס חובה בגרמניה, ועל התחמשות מחדש, הייתה נמרצת יותר ניתן היה לחסל את זרע התוקפנות הגרמנית בעודו באיבו.

הזדמנות נוחה לא פחות נקרתה כעבור שנה – ב-7 במרס 1936 – כאשר היטלר ביטל את הסכם לוקרנו של 1925 ואת פירוז חבל הריין. היום אנו יודעים, כי מפקדי הצבא הגרמני חששו ביותר מתגובה צרפתית צבאית נמרצת, עד כדי כך, שהיו פקודות מבצע מוכנות מראש, שהורו על נסיגת הכוחות הגרמנים מחבל הריין במקרה שיתקלו בהתנגדות או שהצבא הצרפתי יתערב. אגב, יתכן מאוד, כי מהלך צרפתי כזה עשוי היה גם להשפיע על המצב הפוליטי הפנימי בגרמניה. הסיפוח של אוסטריה ("האנשלוס") ב-12 במרס 1937, שנעשה בניגוד לסעיפים מפורשים בחוזה ורסאי וסט. ג'רמן, יצר גם הוא הזדמנות נוספת לנקיטת צעדים נגד התוקפנות הגרמנית.

המשבר הצ'כוסלובקי שפרץ במאי 1938 היה למעשה המועד האחרון, שבו ניתן היה עדיין להפעיל לחץ צבאי על גרמניה במערב ובמזרח גם יחד על-ידי המעצמות המערביות ומדינות ה"הסכמה הקטנה". לא מן הנמנע גם, שמהלך כזה היה זוכה להשתתפות סובייטית, כי במקרה כזה לא היה מתנהל המר"מ על "הסכם מינכן" שברית המועצות הוצאה ממנו בהסכמת המערב.

כאמור, בספטמבר 1939 היו כל הקלפים בידי היטלר, אף כי ידוע, שחשש ביותר מפעולות אנגלו-צרפתיות על גבולו המערבי של הריין, בודעו, ש"קו זיגפריד", עליו הוכרז בקול-קולות בכל שופרות התעמולה הגרמנים, הנו למעשה אחיזת עיניים.

ההצלות הגרמניות ההתחלתיות

במהלכי המלחמה הראשונים קצרו הגרמנים הישגים מפתיעים. פולין הוכנעה תוך פחות מארבעה שבועות (1-27 בספטמבר 1939). בהמשך פלשו הגרמנים לנורבגיה ולדנמרק. הקרבות בסקנדינביה נמשכו מה-9 באפריל 1940 עד לתחילת יוני אותה שנה כאשר דעכה ההתנגדות הנורבגית סופית וזאת על-אף ניסיון בריטי לחוש לעזרת נורבגיה המותקפת. החל ב-10 במאי 1940 ניהלו הגרמנים "בליצקריג" במערב. הצבא ההולנדי נכנע ב-13 במאי 1940 כעבור שלושה ימי קרב, הצבא הבלגי נכנע ב-26 במאי. חיל המשלוח הבריטי ליבשת אירופה נאלץ להתפנות מדנקירק בסוף מאי – ראשית יוני, בהשאירו שם את כל חימושו וציודו הכבד. צרפת חתמה על הסכם

שביתת-נשק עם הפולש הגרמני ב-22 ביוני 1940. גייסות גרמנים נכנסו ב-8 באוקטובר 1940 לרומניה בתירוץ שעליהם "להגן על שדות הנפט" שם. יוגוסלביה הוכנעה תוך 12 יום (6-17 באפריל 1941) ובמקביל השתלטו הגרמנים על יוון (6-23 באפריל 1941). כוחות בריטים שהצליחו להימלט מיוון לכרתים, גורשו משם במערכה קצרה בין ה-20 ל-31 במאי 1941. בצפון אפריקה התנהלה ב-1940 מערכה איטלקית כושלת נגד הכוחות הבריטים במצרים, אך כאשר תוגברו האיטלקים שם על-ידי גייסות גרמנים בפיקודו של הגנרל רומל (שהועלה אחר כיבוש טוברוק לדרגת פילדמרשל) התנהל גם שם מצעד ניצחון גרמני, שהביאם עד לאל-עלמיין, בקרבת המרכזים הבריטים החיונים ביותר במצרים. גם כאשר פתח היטלר ב-22 ביוני 1941 במבצע "ברברוסה" לכיבוש שטחים נרחבים בברית-המועצות השיג עד כניסת החורף באותה השנה הישגים מרשימים, הגיע עד לשערי מוסקבה והטיל מצור על לנינגרד. למרות מתקפת-נגד רוסית מוצלחת בחורף 1941-1942 המשיכו הגייסות הגרמנים במסע ניצחון,

היטלר עם שרי החוץ: ריבנטרופ הגרמני וצ'יאנו האיטלקי

והגיעו עד לרגלי הרי הקוקז. אך בסטלינגרד השתנה גורל המלחמה (ובמקביל גם בצפון אפריקה במערכת אל-עלמיין). אנשי צבא אנגלים ואמריקנים, כמו גם היסטוריונים משתי מדינות אלה, נוטים לזקוף את ההישגים הללו לזכות "היעי-לות" הצבאית הגרמנית. גישה זו הנה המשך של תפיסה שקנתה לעצמה שבייתה כבר במלחמת העולם הראשונה ולאחריה. לאחרונה הגדיל לעשות היסטוריון צבאי אמריקני אשר טען, שיעילות גרמנית זו הייתה תוצאה של דבקות הקצונה הגרמנית במשנתו של קלאוזוויץ. טענה זו הנה איווילת מוחלטת, שכן מן המפורסמות הוא שהקצונה הגרמנית לא קראה כלל את כתבי קלאוזוויץ והזכרתו הייתה מס שפתיים בלבד בעוד שתורתו כלל לא הוכרה. בדיקה מדוקדקת של מהלכי המלחמה, גם בשלביה הראשונים, אין בה כדי לאשר את גירסת היעילות. האמת הייתה פשוטה יותר: בשל-

ביום אלה היו יריביה של גרמניה יעילים עוד פחות מצבאה. גם בסוגיה זו סיפק לדעתי וינסטון צ'רצ'יל את ההסבר הנכון. בעימות צבאי הנערך בין כוחות המשרתים משטר טוטליטרי לבין כוחות של משטרים דמוקרטיים – הוא אמר – תהיה בתחילה תמיד ידם של הכוחות הטוטליטריים על העליונה. הם התוקפנים, שהתכוונו למלחמה ואילו משטרים דמוקרטיים נתפסים בדרך כלל בלתי-מוכנים ודרוש להם פרק זמן מסוים, כדי לעבור ממצב שלום למצב מלחמה. במשטר רודני מתקבלות ההחלטות על-ידי אדם אחד: הוא מצווה והכל מצייתים. ואילו במשטר דמוקרטי תהליך קבלת ההחלטות מורכב ומסובך בהרבה, וגם הכנסת מכונת המלחמה להליון גבוהה היא איטית הרבה יותר. אולם בסופו של דבר גובר חוסנה של הדמוקרטיה על הרודנות. כישלונות התחל-תיים אלה, סבור צ'רצ'יל, הם המחיר שהדמוקרטיה נאלצת לשלם כאשר היא מגיעה לעימות עם הרודנות.

5 באוקטובר 1939, מצעד הניצחון הגרמני בחוצות ורשה הכבושה

מבחן של תיאוריות צבאיות

קו ההתחלה של יישום תורות צבאיות במלחמת העולם השנייה הוא לקח מלחמת העולם הראשונה, שנמשכה למעלה מארבע שנים, עלתה בכ-37.5 מיליונים של אבדות והייתה בעיקרה מלחמת-עמדות סטטית. כל משתתפיה יצאו ממנה בהחלטה נחושה שחזיון כזה אסור לו להישנות בעתיד.

□ **מגננה מול מתקפה.** – לקחה של צרפת, שנשאה בעיקר הנטל של קרבנות מלחמת העולם הראשונה (יותר מ-6 מיליון אבדות, שהיו 73.3% מכלל כוחותיה המגויסים) ושעל אדמתה התנהלה המלחמה במערב אירופה משך כל השנים, היה שבמלחמה העתידה אסור לאפשר לאויב לחדור לטריטוריה צרפתית ויש להגן על חיי החייל הצרפתי מאחורי ביצורי בטון ופלדה. זוהי הפילוסופיה של "קו מז'ינו" על רגל אחת. תפיסה זו הופקה כלקח המערכה סביב ורדן ב-1916, שבה גברה המגננה הצרפתית על המתקפה הגרמנית. אין תימה אפוא, שמגן ורדן, המרשל פטיין, היה בשנת תחילת בניית "קו מז'ינו" מפקד עליו של הצבא הצרפתי וסגן יו"ר המועצה להגנה

לאומית. באותה השנה הוא גם פרסם את זיכרונותיו על מערכת ורדן וצירף להם נספח מיוחד על ערכם של ביצורים קבועים.

לעומת זאת היה הלקח שהפיקו הגרמנים מאותה מערכה טראומטית הפוך לגמרי. הגרמנים הגיעו למסקנה, שאסור שמלחמת העתיד תהפוך שוב למלחמת עמדות ניחת ושיש לעשות כל מאמץ, שהיא תהיה ניידת. ואכן, הם מצאו בתורתם של האנגלים פולר ולידל הארט את המענה לשאיפתם זאת. אין ספק, שיצירת כוח מחץ משוריין, הנתמך על-ידי חיל-אוויר טקטי, הוותה אחד ממרכיבי ההכרעה החשובים של מלחמת העולם השנייה. בשלב הראשון שלה יש לזקוף לזכותו את ניצחונות ה"בליצקריג" הגרמני ובהמשכה, כאשר המעצמות הדמוקרטיות וברית-המועצות התאוששו מן ההלם ההתחלתי, תרמו העוצבות המשוריינות שלהן תרומה ניכרת להכנעת הגרמנים.

בשנת 1970 ראה אור באנגליה ספרו החשוב של דאגלאס אורגיל, **לוחמת שריון**. בספר זה מנסה אורגיל להוכיח בין היתר, כי הפעלת כוחות השריון במלחמת העולם השנייה הייתה למעשה כבר מיושנת ואנאכרוניסטית במציאות של מלחמה זו. השקפה זו אינה משכנעת (אם כי מרבית הדעות האחרות הבאות לידי ביטוי בספר בהחלט ראויות לתשומת-לב). אין להתעלם בשום פנים ואופן מן התפקיד המכריע, שמילאו הכוחות המשוריינים בכל הזירות של מלחמת העולם השנייה – לרבות אותן זירות שלא היו דווקא אידיאליות להפעלת שריון – במנעם הישנות מלחמה סטטית וקפיאת חזיתות מבוצרות נוסח מלחמת העולם הראשונה.

□ **עצמה אווירית.** – בין שתי מלחמות העולם פיתח הגנרל האיטלקי ג'וליו דואה תורה של עצמה אווירית. הוא יצא מן ההנחה, שהיות ובשדות הקרב של מלחמת העולם הראשונה שלטו עצמת האש, הביצורים והמיכשול אשר שמו לאל כל ניידות, הרי במלחמת העתיד יוגברו יסודות אלה פי כמה וייצרו מצב של קיפאון מן ההתחלה. ואילו במימד השלישי – באוויר – אין מכשולים ואין ביצורים וניתן לנוע בכל כיוון באין מפריע. מסקנתו הייתה, שההכרעה במלחמה העתידה תיפול באוויר. אך לדעתו אין לנהל קרבות אוויר, אלא יש לבנות כוח מפציצים, שיזרה אימה והרס בעורף האויב ויהרוס את תשתיתו הכלכלית. מלחמה זו, לשיטתו של דואה, תהיה אמנם אכזרית מכל קודמותיה, אך ההכרעה תושג בה חיש מהר ותהיה לכן קצרה ביותר. דואה היה אפוא אבי ההפצצה האסטרטגית.

טעות נפוצה ביותר היא ליחס ללופטוואפה הגרמני יישום של תורה זו. דווקא הגרמנים יצרו חיל-אוויר שנועד להושיט סיוע קרוב לכוחות הקרקע וכאשר ניסו את כוחם בהפצצות-טיור על אנגליה – ה"בליץ" המפורסם – לא עמדו לרשותם הכלים לכך. ואילו הבריטים והאמריקנים דווקא דגלו בתורת דואה, בהוציאם אל הפועל את ההפצצות האסטרטגיות על ערי גרמניה. מחקרים מדוקדקים שנערכו לאחר המלחמה הראו בעליל, שלא היה בהפצצות האסטרטגיות כדי להצר את הייצור המלחמתי הגרמני ואף לא כדי לשבור את המורל של האוכלוסיה על-מנת שתמרוד במשטר. ההישגים הממשיים של זרוע האוויר היו בתחום הסיוע האווירי הישיר לכוחות היבשה ובמשימות במישור המבצעי – האמנעה.

על-אף היות זרוע האוויר מרכיב חשוב ביותר במלחמת העולם השנייה, הרי לא התאמתו התחזיות של דואה וביטוין המכריע היה, כאמור, לא במישור האסטרטגי אלא במישורים הטקטי והאופרטיבי.

□ **עצמה ימית.** – בין הגורמים החשובים לתבוסת גרמניה במלחמת העולם הראשונה היה ההסגר הימי שהטיל הצי המלכותי הבריטי על חופי גרמניה. הסגר זה גרם למחסור חמור במצרכי מזון ובחמרי גלם חיוניים לתעשייה המלחמית הגרמנית.

זה או אחר נפלו לידי הסובייטים הן מכשירי הצפנה ופענוח גרמנים והן רשימות הקודים. אך אם דבר זה לא אירע, הרי ספק, אם בפיגור שהיה לרוסים בתחום הקיברנטיקה ופיתוח המחשבים, יכלו לפתור את הבעיה המסובכת של שבירת קודים. תשובה לשאלות אלו ניתן יהיה לקבל רק כשיפתחו הארכיונים הרוסים – דבר שלא סביר לצפות לו בזמן הקרוב.

עוצמה כלכלית

כל כלכלן יכול היה לחשב, שלגרמניה – אפילו תוך ניצול מרבי של השטחים הכבושים – אין סיכוי להחזיק מעמד מול העצמה הכלכלית העצומה של ארצות-הברית של אמריקה. היתרון הכלכלי של המחנה האנטי-גרמני – בשילוב עם ההסגר הימי על גרמניה – הכריע את הכף לרעת גרמניה במלחמת העולם הראשונה וביתר שאת במלחמת העולם השנייה. מה גם שמאגרי העצמה הכלכלית של כדור הארץ המערבי היו מחוץ לטווח הפגיעה של גרמניה ובעלות בריתה.

הפצצה הגרעינית

אקורד הסיום של מלחמת העולם השנייה – הטלת פצצות האטום על שתי ערים ביפן – הביא לאמנות המלחמה גורם חדש, שלא נחזה מראש ושינה באורח מהפכני את דפוסי המחשבה הצבאית. שיכלול הנשק הגרעיני מחד גיסא ושיפור ניכר באמצעי השיגור מאידך גיסא הכניס למחשבה הצבאית מימד חדש לחלוטין, הן בעוצמת ההרס הגלומה בנשק הזה והן בשל העובדה שאין כבר מקום על גבי כדור הארץ, החסין בפניו. אך התפשטותו גרמה למה שמכונה "מאזן האימה" והביאה לנטרול הדדי בשימוש בנשק הזה. ובפועל מאז הטלת הפצצה האטומית על נאגאסקי נוהלו עשרות מלחמות מקר מיות מבלי שנעשה שימוש בנשק זה. אך עובדה זו אין בה כדי להבטיח את עתיד התפשטותו של נשק זה והאפשרות שיע גם לידיים בלתי-אחראיות, מחייבת שלא להוציא מכלל אפשרות, שביום מן הימים ישתמש גורם מטורף בנשק גרעיני שהגיע לידי (או שהצליח ליצור) ויביא שואה על האנושות.

גם במלחמת העולם השנייה מילאו ציי בריטניה וארה"ב תפקיד חיוני במאמץ המלחמתי. אם כי הגרמנים ניהלו – כמו במלחמת העולם הראשונה – מלחמת צוללות בלתי מרוסנת, שהסבה אמנם לבעלות הברית אבדות לא מבוטלות, אך בשל היקפה המוגבל לא היה בה כדי להטות את כף המאזנים לטובת גרמניה. כאשר ננקטו על-ידי בעלות הברית אמצעי-הנגד המתאימים, ניתן היה לצמצם את הנזק עד כדי מינימום. כבעבר כן במלחמת העולם השנייה מילאה העצמה הימית של האומות האנגלו-סקסיות תפקיד מכריע.

□ **לוחמה כימית.** – במלחמת העולם הראשונה הוכנסו לשימוש – תחילה על-ידי הגרמנים ובהמשך על-ידי כל שאר הצדדים הלוחמים – גזי-מלחמה, וזאת בהיקף נרחב ביותר. היו הוגידעות צבאיים – ובראשם לידל-הארט, שהיה בעצמו קרבן להרעלת גזים במלחמת העולם הראשונה – שגרסו, כי במלחמה הבאה תמלא הלוחמה הכימית והביולוגית תפקיד רב חשיבות. במציאות של מלחמת העולם השנייה הנחה זו לא התאמתה, למרות שלשני הצדדים היה מאגר גדול של אמצעי-עים אלה. יש להניח כי עובדה זו גרמה לניטרול הדדי, כאשר כל צד גמנע מלהיות הראשון הפותח בלוחמה כימית וביולוגית. מן הדיון, שזכור שגם לאחר מלחמת העולם השנייה היו מעט מאוד מקרים שבהם הופעל נשק זה, ותמיד הוא הופעל כאשר רק אחד הצדדים היה מצויד בו. (ערב מלחמת העולם השנייה השתמשו האיטלקים בחבש בגזי-מלחמה. בעידן שלאחר המלחמה הופעל נשק זה על-ידי הצבא המצרי במלחמת האזרחים בתימן ולאחרונה על-ידי העיראקים במלחמת המפרץ הפרסי).

□ **לוחמת גרילה.** – כאשר חיפש לידל-הארט אחר מלחמת העולם הראשונה דרך למנוע את הישנותן של תופעות מלחמת העולם הראשונה בעתיד, הוא העלה את האלטרנטיבה של המלחמה הזעירה. כדי להפיץ רעיון זה הוא הציג את מעשיו של הקולונל לורנס "איש ערב" כמופת שיש לחקות. אמנם, היו במלחמת העולם השנייה גילויים של לוחמת גרילה – בחזית הרוסית, ביוגוסלביה, במחתרות בארצות אירופה הכבושות על-ידי הגרמנים ובמזרח הרחוק כנגד היפנים – אך אלה לא היה בהם כדי להוות גורם מכריע במלחמה. הפרטיזנים הרוסים פעלו בתיאום עם ה"צבא האדום" הסדיר וכאחת הזרועות שלו, טיטו העדיף לעבור מכוחות פרטיזנים בלתי-סדירים אל הפעלת עוצבות גדולות וסדירות וגם הקומוניסטים סיים להסלים נהגו כך במלחמתם המשותפת עם כוחות צ'אנג קאי-שק. פריחת לוחמת הגרילה החלה רק בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה.

"אולטרה"

לראשונה נודע בשנת 1974 על הסוד השמור ביותר של בעלות הברית במלחמת העולם השנייה: שבירת קודי האלחוט הגרמנים, מבצע שקיבל את הכינוי "אולטרה" ואפשר לבעלות הברית המערביות לדעת את הכוונות הגרמניות בזמן אמיתי. מאחר שנושא זה נדון בהרחבה במקום אחר בגיליון זה, יאמר כאן רק, כי למעשה כל תיאורי המלחמה וזיכרונות המדינאים והמצביאים, שנכתבו לפני אמצע שנות השבעים, אינם משקפים נאמנה את מציאות המלחמה. דברים אלה נכונים במיוחד לגבי זיכרונות המלחמה של וינסטון צ'רצ'יל, שבהם הוא מחפה למעשה על סוד כמס זה, שנמנה עם הגורמים המכריעים ביותר בעצם ניהול המלחמה. אולם גם ספרי ההיסטוריה הרשמית למיניהם, שראו אור לפני 1975 לוקים בחסר וטעוניהם רויזיה. ידוע גם שהאמריקנים הצליחו גם הם לפצח את הקודים היפנים (מבצע שזכה לכינוי "פרפל"). לעומת זאת, אין לנו כל מידע, האם היה גם לסובייטים מבצע "אולטרה" משלהם, פרט למידע המוסווה והסלקטיבי שסופק להם על-ידי הבריטים ממבצע "אולטרה". ניתן להניח שבזמן

(1) דעה דומה הביע המשורר נתן אלתרמן ב"טור השביעי" שלו "תשובת גנרל קניג". במקרה זה המדובר הוא בתשובת הגנרל הצרפתי קניג, שכותב בבירחיים והגרמנים הציעו לו להיכנע. תשובתו הייתה לא מנומסת ביותר. אלתרמן סיים פזמונו: מוסר השכל:

עת הפיר התחיל רק מושיט את היד
לא היו דרשותיו נמקרות אף בפפניג
לו השיב לו אזי העולם, פה אחד,
את תשובת גנרל קניג.

(2) הנציג הבריטי הבולט ביותר של תפיסה זו היה בזיל הנרי לידל-הארט בספריו על מלחמת העולם הראשונה ואחר כך גם בספריו על מלחמת העולם השנייה.

(3) לא נדון כאן בפיתרון הפציפיסטי של "הקץ למלחמות", משום שברגע שישנו צד אחד תוקפן, המחורר מלחמה – במקרה זה גרמניה הנאצית – אין כלל מקום לרעיון הפציפיסטי!

(4) על תורותיהם של פולר ולידל-הארט, ראה: יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, ת"א: "מערכות", 1977. פרקים 9 – 10.

(5) דאגלס אורגיל. **הטנק, עיונים בתולדות הטנק ובהתפתחותו**. ת"א: "מערכות", 1980. – ראה שם גם הקדמה חשובה מאת אלון ישראל טל.

(6) על תורתו של ג'וליו דואה ראה: ואלך, שם, פרק 15.

(7) ראה: י' שלזינסקי, "צפנים וניצחונות", כאן, עמ' 33 – 37.